

8. Két névadat van Baranya megyében arra, hogy a Séd nem vízfolyás, hanem forrás ill. kút. (128/41. Kud-vőgyi-kút : Fejeték : Sid : Séd Kút -- 265/10. Sid-fórás F,Vf.). A Tapolcai járás nevei között a Séd-ek egy része ugyancsak kútra és forrásra vonatkozik, azaz a Séd kezdetét jelöli a név (18/126. Király kúti séd 20/62. Orbán-kúti-séd stb.). Baranyában és a Tapolcai járásban a séd mellett ekvivalens szinonimaként a víz is használatos (130/222. Kajdácsi-árok : Kajdácsi-víz : Sid Vf -- 13/136. Egér-patak : Séd /K1: Eger víz/ Vf.). Mindebből arra lehet következtetnünk, hogy a sid ~ séd korábban talán nem 'Vf', hanem 'forrás' (forráskút?) vagy még egyszerűbben 'víz' jelentésű volt. A 'Vf' jelentés a Séd-ben így másodlagos a 'víz' jelentéshez képest. A nagyszámú Sédfő ~ Sitfő adat (Baranyában) is bizonyítja, hogy az elnevező lakosság külön nevet adott a Séd ~ Sid forráshelyének; így a Sédfő ~ Sitfő 'forrásfő, a forrás feje' jelentésben eredetileg magát a forrást, a forrás vize helyét nevezte meg. -- Nagy kérdés: a séd etimológiájában a sid ~ sit alakváltozat és az eredetinek tűnő 'víz' jelentés alapján /TESz. 3: 1167: víz címszó alatt -- szam. jur. jz, bit 'víz'/ nem lehetséges-e mégis a finnugor (uráli?) egyeztetés? Annak ellenére, hogy a TESz /3: 506/ ezt kizártnak tartja.

PESTI JÁNOS

A CSERÉNY TÁJSZÓ FÖLDRAJZI NEVEINKBEN

Több mint húsz esztendeje annak, hogy magnetofonos nyelvjárási anyaggyűjtés során először hallottam a 'fűzfavesszőből font, kerek alakú, díszes kosárféle' jelentésű cseremvéka tájszót a Tolna megyei Koppányszántó községben. Az adatot Bilecz Jánosné 48 éves helybeli születésű lakos mondta magnetofonszalagra 1966. augusztus 15-én, amikor az egykori paraszti gazdálkodás egyik lenhezebb munkafolyamatáról, az aratásról faggattam. A cseremvéka szó a következő szövegösszefüggésben hangzott el: "... Jól étek az aratók, mer mindig jó ebédket szoktak könnyi nekik, mek hát ithun is, ithun izs vitték, a fejükön vitték az asszonyok a vékát. Uty szokták vinnyi az ebédét, vaty kosárba ja kezügbe. Akinek még nem vót ujan, aki vitte vóna utánnuk vékába az ebédét, am még ēvitte maga.

(Milyen vékában vitték?)

Uan ebédészvékába mők cserémvékába. Ugy is hijták, hoty cserémvéka, ebédészvéka. Am még ujam vesszöbü vót fonyval. Asztán abba szokták vinnyi, az asszonyok a fejükön vitték a nagy véka ebédét."

Később, az 1970-es évek közepén a Tamási járás földrajzi neveinek gyűjtése és ellenőzése közben pedig a Cseréngát ~ Cseringát földrajzi névre bukkantam rá, mégpedig Tamásiban (vö. Tolna megye földrajzi nevei. Bp., 1981. 103). A cserémvéka köznévi és a Cseréngát ~ Cseringát földrajzi név cserény előtagja és annak jelentése világos volt előtte, hiszen MÉSZÖLY GEDEON-nak "A cserény szó eredete" című kitűnő tanulmányát (1. Népünk és Nyelvünk II, 157--75) már egyetemi hallgató koromban megismertem. Mind a cserémvéka, mind a Cseréngát ~ Cseringát esetében -- MÉSZÖLY meggyőző fejtegetése nyomán -- joggal gondolhattam arra, hogy "a cserény mindég olyan tárgyat jelent, amely vesszöből van fonva, vagy pedig eredetileg vesszöből volt fonva" (i. m. 162). Ez a magyarázat a cserémvéka szóösszetételre is érvényes -- amint ezt a fent idézett szövegrészlet igazolja --, de a Cseréngát ~ Cseringát helynév előtagjának mibenléte sem szorul bizonyításra, hiszen gátakat is készítettek vesszöfonadékból, deszkákból, természetesen döngölt földdel, kövekkel jól megerősítve.

A TESz szerint is a cserény 1. jelentése 'vesszöfonadék, illetőleg valamely vesszöfonadékból készült tárgy'. Ez a jelentés "számos árnyalatot foglal magában: különféle kosaraknak, gyümölcsaszaló tálcáknak, kocsikásnak, szikrafogónak, padlásfélének, hombárnak és egyéb vesszöből font alkotmányoknak a neve cserény" (I, 508).

A Cseréngát ~ Cseringát elnevezésére a különböző földrajzinév-kiadványokban több példát nem találtam, van azonban egy-két adat a Cserén-kut és a Cserén-hid földrajzi nevekre, melyeknek előtagja szintén a cserény köznévből magyarázható, hiszen a kútkávét és hidat egyaránt lehetett vesszöfonadékból (is) készíteni. Ezt az elképzelést támogatja a Basal község anyagában található, Cserény-hid földrajzi névhez fűzött magyarázat: "A mai híd őseit sajátos technikával fából, fonással készítették. Innen a neve" (Baranya megye földrajzi nevei I, Pécs, 1982. 441). A Cserén-hid a somogyi névgyűjteményben Hosszúvíz és Mesztegnyő községek földrajzi neveiben fordul még elő (Somogy megye földrajzi nevei. Bp., 1974. 304, 307), más kötetben nincs rá adat.

A Cserén-kut ~ Cserény-kut földrajzi névre Sümegcsehi (Zala megye földrajzi nevei II. A Keszthelyi járás. Bp., 1986. 29), Nemeskeresztúr (Vas megye földrajzi nevei. Szombathely, 1982. 349), Iregszemcse (Tolna megye földrajzi nevei. Bp., 1981. 83) és Somogyuszob névanyagában (Somogy megye földrajzi nevei. Bp., 1974. 671) találunk példát.

Amint a TESz megjegyzi (i. h.) és az Új magyar tájszótár (Bp., 1979. 797) is igazolja: a cserény valóban széles elterjedtségű nyelvjárási szó, hiszen nemcsak a Dunántúlon, hanem az ország más részein is ismert és használt tájszó önmagában vagy szóösszetételek előtagjaként (pl. cserényajtó, cserénykapu stb.), ezért várható, hogy a későbbiekben megjelenő földrajzi-név-gyűjteményekben is lesz majd rá adat, akár a Cseréngát, Cserén-híd, Cserén-kut elnevezésekben, akár más földrajzi nevekben.

SZABÓ JÓZSEF

A SZER HELYNEVEINKBEN II.

(A közelmény első része a NévtÉrt. 11. sz. 41--8. lapjain jelent meg.)

Mielőtt a szer szó földrajzi köznévként való előfordulásainak bemutatására és a kétségtelenül érdekelenebb jelentésárnyalatainak taglalására rátérnék, szólok néhány szót a Szer helynévnek esetleges személynévi eredetéről, illetőleg annak lehetőségéről. PAIS DEZSŐ magyarázatából (An. 141) ez ugyan nem következtethető, sőt ő éppen -i képzős melléknévnek tartja a scerij alakot, de ez lehetne a későbbi -é-vé fejlődött birtokosra utaló jellel ellátott alak előzménye is (vö. BERRÁR, Magyar tört. mondattan. Bp., 1957. 20). Jelentése ebben az esetben 'Szeré' lenne. Ilyen névtípusra számtalan példát találhatunk KISS LAJOS könyvében (RNSz.): Alberti (Csanádalberti a.), Bazsi "...A m. R. Bas /1141--61: Bas: EtSz. 1: 303/ szn. birtoklást kifejező -i képzős származéka. Tkp. értelme 'egy Bas nevű személyé'. (96); Biri, Bugyi, Bozzai, Csapi, Páli, Péteri, Petri (Hernádpetri a.) stb. -- megjegyyezve azt, hogy KISS LAJOS ezekben az esetekben mindig képzőnek tartja az -i végződést, s ezzel egyrészt nem mond ellent PAIS véleményének, másrészt maga BERRÁR is (i. h.) ezt írta: "... a tiszta viszonyító funkcióból halad a fejlődés a jelentésmódosító funkció felé. A birtokjel átmeneti alak a kettő között." Nem személynevekből alakult helynevekben